

ՃՈՐՏԱՏԻՐԱԿԱՆ ՄՆԱՅՈՐԴՆԵՐԻ ՎԵՐԱՅՈՒՄՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Անցեալ տարուայ գեղտեմբերի 20-ի օրէնքով վերացում են Անդրկովկասի հինգ նահանգներում (Թիֆլիսի, Քութայիսի, Նրեանի, Գանձակի և Բազուի) ճորտատիրական այն մնացորդները, որոնք ժառանգութիւն են մնացել Կովկասեան գիւղացեական բարենորոգութիւնից: Այս նոր օրէնքը մեր երկրի համար շատ կարեւոր նշանակութիւն ունի, և զարմանալի է որ այդ մասին մեզնում շատ քիչ է խօսւում և գրւում: Ներկայ յօդուածիս նպատակն է պարզաբանել և դնահատել այդ օրէնքը: Բայց որպէս զի այս աշխատանքը լրիւ և հասկանալի լինի, պէտք է նախ մի յետադարձ հայեացք ձգել Անդրկովկասի գիւղացեական բարենորոգութեան, ինչպէս և նոր օրէնքի ծագման պատմութեան վրայ:

I.

Գիւղացեական բարենորոգութիւնն Անդրկովկասում, ինչպէս յայտնի է, նախ ուշ է տեղի ունեցել և երկրորդ՝ բաւական փոփոխուած և ոչ միատեսակ: Անդրկովկասում յայտնի են գիւղացեական երկու բարենորոգութիւն: Մէկը 1864—1865 թուականներից է և վերաբերում է Վրացի ճորտ-կալուածատիրական գիւղացիներին (Թիֆլիզի և Քութայիսի նահանգներում), իսկ միւսը՝ 1870—1877 թուականներից է և վերաբերւում է բէկական, մելիքական և մասնաւոր անձանց հողերի վրայ ապրող գիւղացիներին (Նրեանի, Գանձակի, Բազուի և մասամբ էլ Թիֆլիզի նահանգներում):

Այս երկու բարենորոգութիւնները՝ համեմատած ուսումնական գիւղացեական բարենորոգութեան հետ, ունեն մի շարք թերութիւններ. որանց մէջ ի նկատի են առնուած աւելի հողատէրերի, մասնաւոր վրացի ազնուականների շահերը, քան թէ գիւղացեութեան, և բացի այս, որանք բոլորովին չեն վերացրել նախաբարենորոգչական յարաբերութիւնները գիւղացիների և կալուածատէրերի մէջ, այլ թողել են բաւական զգալի մնացորդներ, որոնք գիւղացեութեան մեծ ծանրութիւն

էին պատճառում: Եւ այդ մնացորդները միայն այժմ, այս նոր օրէնքով են վերացւում:

1864—1865 թ. բարենորոգութեամբ գիւղացիք, իրաւ է, անձնական ճորտութիւնից ազատւում են, բայց անատեսապէս դարձեալ մնում են էնթակայ հողատիրոջ: Այստեղ տեղը չէ ցոյց տալ այդ բարենորոգութեան պակասաւոր կողմերն ¹⁾ և ես աւելի շուտ կը մտնան շեմ այն ճորտատիրական մնացորդներին վրայ, որոնք նոր օրէնքով վերացւում են: Բարենորոգութեամբ գիւղացիք անմիջապէս հողի սեփականատէր չեն դառնում: Նախկին ճորտ գիւղացիք իրենց օրէնքով յատկացաւոր հողարտփինները դնել կարող են միայն կալուածատիրոջ համաձայնութեամբ: Իսկ մինչ այդ նրանք կոչւում են ժամանակաւոր պարտաւորեալ գիւղացիք (временно-обязанн. крестьяне): Այս նշանակում է, որ ազատուած գիւղացիք մինչև իրենց հողարտփինները դնելը պէտք է գէպի կալուածատէրը մի շարք պարտաւորութիւններ յանձն առնեն:

Այդ պարտաւորութիւնները հետեւեալն են: Պէտք է որոշ տուրք վճարեն կալուածատէրերին իրենց օգտուելու թողնուած հողերի համար: Տուրքի չափն որոշւում է երկու կողմերի փոխադարձ համաձայնութեամբ, իսկ երբ այդ չի կայանում, այն ժամանակ օրէնքն է նշանակում: Այսպէս ըստ օրինի անատեղի համար (որը $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{2}$ գեոեատին է որոշուած) պէտք է վճարել տարեկան մօտ 3-6 ըսւրլի, խաղողի այգիներէ բերքի $\frac{1}{4}$ -ը (միւս այգիների տուրքը՝ որոշում է հաշտարար միջնորդը), վարելահողերի բերքի $\frac{1}{4}$ -ը, խոտատեղիների բերքի $\frac{1}{5}$ -ը: Իսկ անձնական ծառայութիւններից գիւղացից ազատ են: Հողարտփինները դնելուց յետոյ միայն գիւղացիք դառնում են սեփականատէր, և այդ պարտաւորութիւնները դադարում են:

Գիւղացիք իրենց հողարտփինները պէտք է դնեն մեծ մասամբ սեփական միջոցներով: Պետութիւնն էլ, ճիշտ է, աջակցում է, փոխառութիւն է տալիս, բայց այդ շատ քիչ է: Նախ որ պետութեան այդ փոխառութիւնը (выкупная ссуда) տրւում է անատեղերը և վարելահողերը դնելու համար և չի տարածւում այգիների և այլ հողերի վրայ: Երկրորդ՝ այդ փոխառութիւնը կազմում է հողի արժէքի հազիւ 30%-ը: Այդ փոխառութեան շափը որոշւում է հետեւեալ կերպ: Վերցնւում է անատեղի կամ վարելահողի օրէնքով որոշուած տարեկան

1) Орестъ Семинъ. Великая Годовщина. Аграрный вопросъ и крестьянская (крѣпостная) реформа на Кавказѣ. Кіевъ. 1911 г.

աուրքն, այդ 6 տոկոսով հապետալիզացիայի է ենթարկուած, այսինքն բաղմապատկուած է $16\frac{2}{5}$ -ով, և ստացած գումարը հաղմուած է պետութեան հոգմից արուելիք փոխառութիւնը: Պետութեան արուելիք փոխառութիւնը մի դեպքում ջրովի հողի համար 30 րուբլի է, իսկ անջրդի նոյն քանակութեամբ հողի համար՝ 15 րուբլի: Այդ փոխառութիւնը պէտք է ամենաշատն իւրաքանչիւր ծխի համար 350 րուբլի լինի: Գիւղացիք այս պարտքը պետութեանը պէտք է վճարեն իւր տոկոսներով մասւմաս 49 տարուայ ընթացքում:

Եւ այց պետութեան հոգմից արուած այս օժանդակութիւնը փոխառութեան ձեով շատ քիչ էր հողաբաժինները գնելու համար: Մինչդեռ Ռուսաստանում պետութիւնը գիւղացիներին հողաբաժնի գնի 80% է փոխարինարար տալիս, Անդրկովկասում նրա տուածն ընդամէնը հողի գնի 30% է, իսկ մնացած 70%-ը իրենք գիւղացիք պէտք է հոգան: Այս պատճառով էլ գիւղացիք հնարաւորութիւն չունեն իրենք հողաբաժինները գնել և եթէ գնում էլ են, այդ լինում է առանց պետութեան փոխառութեան: Նրանք մեծ մասամբ խոյս են տալիս պետութեան այդ չնչին օգնութիւնից, գտնելով այդ ոչ ձեռնառու, հապուած աւելորդ ծախսերի, ձեռահանութիւնների հետ: Այնպէս որ այս հէտում էլ բարենորոգութիւնը գիւղացիներին դատապարտել էր երկարատեւ հախման նախկին ճորատեղերից:

Հետաքրքիր է թէ մինչև այժմ ինչքան գիւղացիք են հողաբաժինները գնել և ինչքան է պարտաւորեալ գիւղացիներին թիւը: Մինչև 1909 թ. Թիֆլիզի և Քութայիսի նահանգներում իրենց հողաբաժինները գնել են 211457 գիւղացիք (արական սեռի համ 51691 ծուխ), իսկ ժամանակաւոր պարտաւորեալ գրութեան մէջ են 146453 գիւղացիք (արական սեռի համ 5169 ծուխ): Գնուած են այսքան ժամանակամիջոցում հողաբաժիններից 160457 դեպքում և մնում են դեռ գնելու 102329 դեպքում: Պէտք է այս ևս նկատել, որ գնում հողաբաժինների մեծ տոկոսն ընկնում է Քութայիսի նահանգի վրայ, այն էլ ձեռք են բերում առանց պետութեան աջակցութեան: Պետութեան աջակցութեան գիմել են Թիֆլիզի նահանգի նախկին ճորտերը, որոնք դեռ շատ չնչին հող են գնել¹⁾:

1) Б. Гродецкий. Правовые и поземельные отношения землевладельцев и крестьянъ въ Закавказьѣ (Журналь «На Кавказѣ» 1909 г. № 1 стр. 53—54).

Եւ այսպէս ուրեմն 1864—1865 թ. բարենորոգութիւնը հնարաւորութիւն չէր տուել գիւղացիներին ամբողջապէս ազատուելու ձորտափան դրութիւնից: Նոր օրէնքը դալիս է վերացնելու այդ «ժամանակաւոր պարտաւորեալ» դրութիւնը:

Գիւղացիական երկրորդ բարենորոգութիւնը (1870—1877) վերաբերում է նախկին մուսուլմանական երկրների բէկական, մելիքական և այլ մասնաւոր տնձանց հողերի վրայ ապրող գիւղացիներին, գլխաւորապէս հայ և թուրք: Այս բարենորոգութիւնը նորից հաստատում է խաներին, բէկերին, աղալարներին, մելիքներին բոլոր այն հալուածական իրաւունքները, որ տուել էր Նիկոլայ 1-ը իւր 1846 թ. բեսկրիպոյի: Այսպէս բարենորոգութիւնը հաստատում է այն սխալը, որը գործել էր ռուս հաւաքարութիւնը մուսուլմանական բարձր դասի վերաբերմամբ՝ ճանաչելով նրանց հալուածատէր, մինչդեռ ապացուցուած էր, որ նրանք հալուածական իրաւունքներ չունէին, պետական պաշտօնեաներ էին և իրենց ծառայութեան որպէս վարձատրութիւն ստանում էին որոշ գիւղերի եկամուտներ, այդ գիւղերի վրայ նրանք սեփականութեան իրաւունք չունէին, հողը պատկանում էր պետութեան: Կառավարութիւնն այս դիտարկեալ թէ անգիտակից սխալը գործելով՝ նախ պետութեան է մնասում, զրկելով նրան շատ հողերից, որ օրէնքով նրան էր պատկանում, և երկրորդ՝ գիւղացիների դրութիւնն է վատացնում, ձգելով նրանց որոշ հախման մէջ գէպի մուսուլմանական բարձր դասը:

Այս բարենորոգութիւնը բաղկացած է երկու պոլոժենիներէից: Առաջինը (1870 թ.) վերաբերում է խաների, աղալարների, մելիքների հողերի վերայ ապրող գիւղացիներին, իսկ երկրորդը (1887 թ.) այն գիւղացիներին, որոնք ապրում են մասնաւոր տնձանց (աղնուական դասի չպատկանող) հողերի վրայ: Առաջին պոլոժենիէով գիւղացիք տնտեսիկների համար երեանի նահանգում ոչինչ չեն վճարում, իսկ Բազուի, Գանձակի և Թիֆլիզի (որոշ դաւառներում) նահանգներում վճարում են գետեատինին տարեկան 15-30 կոպէկ: Բոլոր երկրագործական բերքերից վճարում են երեանի նահանգում բերքի 4|50-ը, իսկ միւս նահանգներում բերքի 1|10-ը: Արօտատեղերից օգտւում են բոտ տեղային սովորութեան: Եղած անձնական ծառայութիւնների փոխարէն գիւղացիք հողատէրերին պէտք է վճարեն իւրաքանչիւր գետեատին հողին 30 կոպէկ: Իւրաքանչիւր արտական շնչին 15 տարեկանից վեր տրւում է 5

դեպետատին հող: Գիւղացիք կարող են գնել իրենց հողաբաժինն առանց հողատիրոջ համաձայնութեան: Բայց տէրութիւնը հողերը գնելու համար սրանց ոչ մի օժանդակութիւն, փոխառութիւն չի տալիս:

Նրկրորդ պոլոժենիէն (1878 թ.), որ վերաբերում է ոչ ազնուականների հողերի վերայ ապրող գիւղացիներին, ընդհանուր գծերով նման է առաջինին, միայն այստեղ գիւղացիութեան շահերը համեմատօրէն աւելի են ինկատի առնուած: Այսպէս իւրաքանչիւր արական շնչին առանց հասակի խտրութեան յատկացրուած է 5 դեպետատին հողաբաժին, որի մէջ չեն մտնում անատեղերը, ջրաղացներն, այլ շինութիւնները և այգիները, որոնք համարւում են գիւղացիների կատարեալ սեփականութիւն: Գիւղացիներն իրաւունք ունեն գնելու իրենց հողաբաժինները, բայց դարձեալ առանց պետութեան փոխառութեան:

Վերջին երկու պոլոժենիէները՝ համեմատած կալուածատիրական գիւղացիներին վերաբերեալ բարենորոգութեան հետ, տուրքերի, պարտաւորութիւնների և հողաբաժինների չափի կողմից որոշ առաւելութիւններ ունեն: Բայց մինչդեռ պետութիւնը նախկին ճորտերին հողաբաժինները գնելու համար որոշ փոխառութիւն է տալիս, բէկական և մանաւոր հողերի վերայ ապրող գիւղացիներին այդ բանի մէջ ոչ մի աջակցութիւն ցոյց չի տալիս: Այդ պատճառով էլ մինչև օրս այս գիւղացիներից ոչ ոք չի գնել իւր հողաբաժինը, և նախկին գրութիւնը շարունակւում է: Նոր օրէնքը վերացնում է և այս կախման գրութիւնը, դարձնելով գիւղացիներին հողի սեփականատէր:

II

Գիւղացիական բարենորոգութեան այս պահանջաւոր կողմերը բաւական վնասում էին գիւղացիութեան: Ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւն կազմող այս տարրը համարեալ թէ փաստօրէն գտնւում էր նախկին ճորտական կախման վիճակի մէջ: Հողաբաժնի մանրութիւնը, ծանրացող հարկերը, տուրքերը հնարաւորութիւն չէին տալիս գիւղացիութեան կազդուրուել, ոտքի կանգնել: Շատ ծանր էր մանաւանդ վրացի գիւղացիութեան դրութիւնը. նրանց մէջ տիրում էր ծայրայեղ ջքաւորութիւնը, անապահովութիւն, երկիրը դատարկւում էր բնակիչներից: Իսկ կալուածատէրերն ընդհակառակը ձգտում էին տարէցտարի աւելացնել գիւղացիների տուրքերը:

Բնական է որ այս դրութիւնը գիւղացիներէ մէջ պէտք է ծնեցնէր գոգոհութեան սաղմեր ընդդէմ կալուածատէրերի, հողատէրերի: Յեղափոխական շարժումը վրայ հասնելով գիւղացիութեան մէջ պարարտ հող է դառնում, և երկրի այս ու այն կողմերում բռնկում են գիւղացիական շարժումներ ընդդէմ հողատէրերի:

Գիւղացիութեան դրութիւնն այնքան ծանր էր, որ նա պարտաւոր էր ամենայն ծայրայեղութեան դիմելու: Այս շատ լաւ նկատում, զգում է այն ժամանակուայ Առիկասի գլխաւոր կառավարչապետը՝ իշխան Գուլիցինը: Եւ այս խիստ, դաժան անձնաւորութիւնը ձեռնարկում է գիւղացիների վիճակի թեթեւացման: Այս արդէն ցոյց է տալիս, թէ որքան սպառնալից էր դարձել գիւղացիութեան գոգոհութիւնը: Գեոգրանից առաջ 1872-73 թ. Առիկասի վարչութիւնը ձեռնարկել էր ճորտական մնացորդների վերացման, բայց հազիւ 12 տարուայ ընթացքում այդ բիւրոկրատիական աշխատանքը վերջանում է և 1885 թ. ներկայացնում է ներքին գործոց նախարարութեան պետական խորհուրդը մտցնելու համար: Բայց խորհուրդը չի հաւանում այդ և 1897 թ. յետ է ուղարկում: Հառարակութիւնը տեսնելով կառավարութեան այս դանդաղեցումները, իւր կողմից սկսում է սլահանջել: Թէ յեղափոխական ընկերութիւնները և թէ հառարակական մի շարք հաստատութիւններ քննադատում են տիրող դրութիւնը և պահանջում վերացնել ճորտատիրական մնացորդները: Պահանջում են 1881 թ. օրէնքի կէտերը տարածել և Առիկասում, նոյն հիմքերով, ինչպէս Ռուսաստանում էր: Այդ օրէնքը պարտաւորեցնում էր գնել հողաբաժինները: Վերջապէս Առիկասի կենդրոնական կառավարութիւնը խորհրդակցութեան նիւթ է դարձնում գիւղացիների դրութիւնը: Այդ խորհրդակցութեան մասնակցում են զանազան պաշտօնեաներ և հրաւիրուած անձինք, իսկ գիւղացիութիւնը ներկայացուցիչներ չունէր: Մշակում է մի նախագիծ, որը հետեւալ գլխաւոր կէտերն էր պարունակում:

1. Այս նախագիծը վերաբերում է նախկին ճորտերին և մուսուլմանական բարձր դասին ու մասնաւոր անձանց հողերի վրայ տարրոգ գիւղացիներին:

2. Երկու տարուայ ընթացքում այս գիւղացիք կառավարութեան աջակցութեամբ պարտաւոր են գնել իրենց հողաբաժինները:

3. Հողատէրերը վարձատրւում են հետեւեալ կերպ. վարե-

լահողերի համար վճարուում է Թիֆլիզի և Քուլթայիսի նահանգներում, բացառութեամբ լեռնային մասերի, ամենալաւ տեսակի հողի գետեատինին ոչ աւել 80 բուրլի, ցածր տեսակի համար ոչ ցածր 26 ռուբ. 66 կոպ.: Բորչալուի, Ախլցխայի և Ախալքալաքի գաւառներում և Բաղուի ու Գանձակի նահանգներում վարելահողի գետեատինն արժէ լաւ տեսակը ոչ աւել 45 բուրլուց, իսկ ստոր տեսակը ոչ պակաս 6 բուրլուց: Երեւանի նահանգում վարելահողի լաւ տեսակի գետեատինն արժէ 60 բուրլուց ոչ աւել, իսկ ստոր տեսակը 8 բուրլուց ոչ պակաս:

4. Տնատեղերը հալուածատիրական հողերում պէտք է գնեն իրենք գիւղացիք ըստ այն գնի, որ նշանակուած է առաւնայեա գրամոտայում համ տարեկան տուրքը 6%⁰ հապիտալիզացիայի ենթարկելով: Իսկ միւս տեղերում տնատեղերը գիւղացիք սեփականացնում են առանց վճարելու հողատիրոջ, եթէ գնել են վարելահողերը:

5. Այգիների համար Թիֆլիզի և Քուլթայիսի նահանգներում վճարում են գետեատինին ոչ աւել 200 բուրլուց, Երեւանի նահանգում 88 բուր. 63 կոպ. իսկ միւս տեղերը 66 բուր. 66 կոպ. (բէկական, աղալարական հողերի վերայ): Մասնաւոր անձանց հողերի վերայ գտնւող այգիները դառնում են գիւղացիների սեփականութիւն առանց վարձատրելու հողատիրոջը, եթէ գիւղացիք գնել են իրենց միւս հողաբաժինները:

6. Գիւղացիք պէտք է պետութեան վճարեն տուած փոխառութեան համար տարեկան 5%⁰, մինչեւ պարտքը հատուցանելը:

7. Փոխառութիւնը պէտք է հանդցնուի տարեկան վճարումներով 41 տարուայ ընթացքում:

Եթէ այս ծրագիրն իրագործուէր, հողատէրերը պէտք է ստանային 27200000 բուրլի վարձատրութիւն, որը շատ շատ էր և անարդարացի:

Բայց Գուլիցինի նախագիծը չի իրականանում իրար յաջորդող յեղափոխական դէպքերի պատճառով: Նրան յաջորդեց հոմո Վօրօնցով Գաշկովը: Գտնում է գիւղացիների վիճակը բաւական թշուառ և իւր հոգմից 1905 թ. վերջին մի նոր նախագիծ է ներկայացնում մինիստրների խորհրդին:

Այս նախագիծը խիստ տարբերւում է առաջինից: Բացի առաջինի մէջ թուած գիւղացիներից, այս ծրագրուելիք օրէնքը տարածւում է Զաքաթալի շրջանի, Գաղստանի օբլաստի և Էջմիածնապատական գիւղացիների վրայ: Նոյնպէս առաջարկ-

ւում է պետական դիւղացիներէ վճարելիք հողային (բահրա) հարկը վերացնել և հողաբաժինները դարձնել նրանց սեփականութիւնը: Փոխարքան մտադրուած էր վերացնել և խիզանային դրութիւնը:

Ըստ այս նախագծի պէտք է անմիջապէս վերացնել նախարարենորոգչական բոլոր մնացորդները, դիւղացիներին դարձնել իրենց հողաբաժնի սեփականատէր: Դիւղացիք հողատէրերին դրա համար ոչինչ չպէտք է վճարէին: Տէրութիւնն ինքը պէտք է վճարէր հողատէրերին, բայց ոչ այնքան շատ, ինչպէս Գոլիցինն է առաջարկում, այլ պակսեցրած: Այսպէս Թիֆլիզի, Փութայիսի և Նրեանի նահանգներում ամենաշատը մի դեռեատին հողին պէտք է վճարել 60 ռուբլի, իսկ միւս նահանգներում (Բազուի, Դանձաիի և Թիֆլիզի մուսուլմանական նախկին դիստանցեաներում) դեռեատին 45 ռուբլի: Նոյն գնով պէտք է գնուեն և այգիները: Առաջարկուած են նոյնպէս մի շարք միջոցներ դիւղացիներէ դրութիւնը բարձրացնելու համար:

Այս նախագիծը մինիստրներէ խորհրդում զբաղմունքի նիւթ է դառնում 1906 թ. սկզբներին: Փոխարքայի առաջարկութիւններին միանում են մի քանի բացառութիւններով թէ հողադործութեան մինիստրը (Վուալեր) և թէ ֆինանսներինը (Շիպով): Բայց որոշւում է այդ օրէնքը Գումայով անցկացնել և ոչ անմիջապէս, ինչպէս փոխարքան էր առաջարկում: Իսկ յեղափոխութեան բռնկման պատճառով այդ օրէնագիծը յետ է դարձնւում փոխարքային, որ նորից վերամշակուի:

Տեսնելով անհամբեր սպասուող օրէնքի այսպիսի յապաղումը և դուշահեղով նրա փոփոխումը, Պետական Գումայի 34 անդամներն իրենց կողմից Գումային առաջարկում են ընդունել հետևեալ նախագիծ օրէնքը:

1. Պարտաւորեալ և կախման բոլոր տեսակի յարաբերութիւնները վերացնել անմիջապէս առանց հողատէրերին վարձատրելու:

2. Բոլոր տեսակի տուրքերը, որ վճարում են հողատէրերին, պէտք է վերացնել և դիւղացիք դառնում են սեփականատէր իրենց յատկացուած բոլոր տեսակի հողաբաժինների (տնատեղ, այգի, վարելահող և այլն):

3. Արտատեղիներէ, անտառից և ջրից օգտուելու իրաւունքը պէտք է տրուի դիւղացիներին և կարգաւորուի այնպէս, ինչպէս այդ տրուած է կայսրութեան հիւսիսարեւմտեան նահանգներում:

Այս նոր առաջարկը դրդում է փոխարքային շտապեցնել իրեն յանձնուած նախագծի վերամշակումը, որը 1911 թ. պարտաւոր ներկայացնում է մինիստրների խորհրդին: Այս վերամշակուած նախագիծը միանգամայն հակապատկերն է փոխարքայի 1905 թ. կազմածի և աւելի մօտենում է Գուլիցինի նախագծին: Այստեղ մտցրում են մի քանի խոշոր փոփոխութիւններ: Այսպէս հողաբաժինները պէտք է տէրութիւնը դնէ գիւղացիների հաշուին, իսկ վերջիններս մաս-մաս պէտք է վճարեն այդ պետութեան: Նախագծից հանած են Զաքաթաւի շրջանին և Գերբենդի օբլաստի պարտաւորեալ գիւղացիների մասին եղածը: Հանում է նոյնպէս պետական գիւղացիների վճարելիք հողային հարկի վերացման առաջարկը: Հողաբաժինների արժէքը բաւական բարձրացած է միայն հողի դները նշանակուած են ըստ գաւառների իրարից բաւական տարբեր:

Այս նախագիծով 1911 թ. յունուարի մէկից ադատուած են ժամանակաւոր պարտաւորեալ, ինչպէս և մուսուլմանական բարձր դասի հողերի վերայ ապրող, նոյնպէս և մասնաւոր (ոչ ազնուականների) անձանց հողերում գտնուող գիւղացիք իրենց ըստ պարտաւորութիւններից դէպի հողատէրերը դառնում են իրենց հողաբաժինների սեփականատէր: Այս օրէնքը տարածւում է և Էջմիածնի վանքապատկան հինգ գիւղերի բնակիչների վրայ: Հողատէրերին վճարում է պետութիւնը, յետոյ գիւղացիներից այդ ստանալու իրաւունքով: Գիւղացիք տարեկան մի որոշ գումար պէտք է վճարեն պետութեան իւր տոկոսներով: Այս պարտքը հանդցնելու երեք ժամանակամիջոց է որոշուած. 56 տարի, 41 տարի և 28 տարի: 56 տարուայ բնթացքում վճարելու դէպքում տոկոսն է $4\frac{1}{2}$, 41 տարում՝ $5\frac{0}{10}$, իսկ 28 տարում՝ $6\frac{0}{10}$:

Այսպէս վերելից արուած հրահանգի համաձայն բաւական այլանդակուած է փոխարքայի կազմած առաջին նախագիծը, որը համեմատօրէն յօգուտ գիւղացիների էր: Պետական Դումային էր մ'նում կամ նոյնութեամբ ընդունել այս երրորդ նախագիծը, կամ թէ փոփոխել յօգուտ գիւղացիների:

III

Անցեալ տարի Պետական Դուման զբաղւում է փոխարքայի 1911 թ. մինիստրների խորհրդին ներկայացրած և վերջն իրեն յանձնած նախագծի քննութեամբ, որը շատ չնչին փո-

փոխութիւններով ընդունւում է, դեկտեմբերի 20-ին կայսրից հաստատւում է: Նոյն ամսի 26-ին յայտարարւում է նոր օրէնքը:

Այսպէս նոր օրէնքով 1913 թ. յունուարի 1-ից Թիֆլիզի և Քութայիսի նահանգների ժամանակաւոր պարտաւորեալ գիւղացիների, ինչպէս և Նրևանի, Վանձակի, Բագուի, Թիֆլիզի մուսուլմանական բարձր դասին պատկանողների և մասնաւոր անձանց հողերի վրայ ապրող գիւղացիների գէպի հողատէրերն ունեցած բնական և փողային պարտաւորութիւնները գնւում են, իսկ գիւղացիք այդ նոյն օրուանից (յուն. 1. 1913 թ.) դառնում են իրենց հողաբաժինների տէր, սեփականատէր գիւղացիներին հաւասար իրաւունքներով: Այս օրէնքը տարածւում է և ուղղափառ յունագական-արևելեան և հայ լուսաւորչական եկեղեցապատկան գիւղացիների վրայ:

Պարտաւորութիւնների գնման վճարն որոշւում է հետևեալ կերպ: Եթէ գիւղացիների պարտաւորութիւնների հողաբաժնի կամ զանազան տեսակ հողերի համար որոշուած է փողի բահրայով ուստաւնայեալ գրամոտաները կադմեւու ժամանակ, այդ գէպքում տարեկան բահրան պէտք է 6⁰/₀ կապիտալիզացիայի ենթարկել, այսինքն բաղմապատկել 16²/₅-ով, և այդ կլինի գնման վճարը: Իսկ եթէ ուստաւնայեալ գրամոտաներում գիւղացիների պարտաւորութիւններն որոշուած են բնական բերքով, եթէ յետագայում նոյն իսկ փողի վերածած էլ լինին, նրանց հողերի գնման վճարը որոշուած է հողի իւրաքանչիւր տեսակի դեսեատինն առանձին, որի ցուցակը կցուած է օրէնքին:

Առանց հողատէրերին վճարելու, գիւղացիներին են անցնում սեփականութեան իրաւունքով այն հողերը, որոնց համար օրէնքով ոչ մի պարտաւորութիւն չի նշանակուած, այսինքն՝ 1) անատեղերը ա. ոչ մուսուլմանական դասին պատկանող անձանց կալուածքներում, բ. Նրևանի նահանգի և Ղաւբայի գաւառի (Բագուի նահանգ) բէկական կալուածքներում, գ. Բագուի, Վանձակի և Թիֆլիզի նահանգների խանական, բէկական, աղալարական և մելիքական կալուածքներում, այն գէպքում, երբ անատեղերն անյարմար հողի վրայ են գտնւում և ենթակայ չեն դեսեատինի հաշւով տուրքի յօգուտ հողատէրերի: 2) բոլոր այգիներն, որոնք գտնւում են բնակատեղուն կից մուսուլմանական բարձր դասին չպատկանող մասնաւոր անձանց կալուածքներում: 3) նոյն կալուածքներում գտնւող այն այգիները, որոնք ձգուած են դաշ-

տերին հից մինչև 1879 թ. հսկածները 18-ը. 4) Դարչարի հոշո-
ւած խաղողի այգիների հէսը և Մաղլարի հոշուած այգիների
մի երրորդը ճորտական գրութիւնից ազատուած այն գիւղացի-
ները, որոնց նախկին տէրերը չեն պատկանում ժառանգական
ազնուականութեան (Քութայիսի նահանգում): Նոյսպէս ան-
վճար գիւղացիներին է անցնում գիւղական հողերի արանքում
ընկնող վարելու անպէտք, խոտատեղու համար անյարմար հողե-
րը, քարքարոտ, կաւային և նման տարածութիւնները, որոնցից
հողատէրը չէ օգտուում և որոնց մասին ուստաւնայեա գրա-
մոտներում ոչինչ չի յիշուած: Իսկ արօտատեղիներից, ուռ-
գելու ջրերից, անտառներից օգտուելու իրաւունքները մնում
են նոյնը մինչև առանձին օրէնքներ հրատարակելն այդ մա-
սին: Միայն Թիֆլիզի և Քութայիսի նահանգներում, բացա-
ռութեամբ լեռնային մասերի, գիւղացիք այլևս իրաւունք
չունեն օգտուելու կալուածատիրական անտառներից:

Գիւղացիները սեփականութիւն դառնող հողերի համար
կալուածատէրերին վճարում է պետական գանձարանը գնման
գործողութիւնները վերջանալուց յետոյ: Իսկ մինչև այդ
նրանք կարող են գանձարանից որոշ տոկոսներ ստանալ:

Պետական գանձարանի կալուածատէրերին վճարած գու-
մարները գիւղացիք պէտք է վճարեն գանձարանին մաս-մաս
իւր տոկոսներով: Ամէն տարի պէտք է վճարեն մի որոշ գու-
մար և տոկոսը: Պարտքը հագցնելու երեք ժամանակամիջոց է
որոշուած. 56 տարի, 41 տարի և 28 տարի: Ընտրութիւնը
թողնւում է գիւղերին և ոչ թէ առանձին անհատներին. որ-
ոշումը լինում է ձայների հառարակ մեծամասնութեամբ: Ա-
մէն ժամանակամիջոց ունի իւր տոկոսը. 56 տարուայ ժա-
մանակամիջոցն ընտրելու դէպքում պէտք է վճարել $4\frac{1}{2}\%$,
41 տարում 5% , իսկ 28 տարում 6% :

Այս գիւղացիները յունուարի 1-ից 1913 թ. պէտք է վճա-
րեն պետական հողային հարկ և ղեմակի տուրք նոյն հիմունք-
ներով, ինչպէս սեփականատէր գիւղացիներն Անդրկովկասում:

Մինչև առանձին կարգադրութիւն, արդելւում է մի գա-
ւառի սահմանում կենդրոնացնել մի ձեռքում գնման կամ
նուէրի միջոցով գիւղացիական հողաբաժիններ:

Այս է նոր օրէնքը ընդհանուր դժերով: Վերջին կցուած
է մի յաւելւում, ուր ըստ գաւառների, հողերի տեսակի որոշ-
ուած է հողի գետեատինի արժէքը ¹⁾:

1) Законъ о прекращеніи временно-обязательныхъ и зависимыхъ
отношеній крестьянъ и поселянъ къ помѣщикамъ и землевладѣль-

Տեանենք այժմ ինչ առաւելութիւններ ու թերութիւններ ունի այս նոր օրէնքը, ինչ է ընթացում նա Անդրկովկասի գիւղացիութեան համար:

Նոր օրէնքը՝ համեմատած նախկին գրութեան հետ, գիւղացիներին ազատում է ճորտական, կախման գրութիւնից, որին դատապարտուած էին գիւղացիական բարենորոգութիւնից ի վերեւ նրանից առաջ: Գիւղացիք թեթեանում են տուրքերից, նրանց հնարաւորութիւն է տրւում կազդուրուելու, օտքի կանգնելու: Վերջ է տրւում կալուածատէրերի կամայականութիւններին, մի պատճառ, որ ծանր կերպով մնասում էր գիւղացիների տնտեսութեան: Եթէ այս օրէնքն աւելի ուշանար, գիւղացիների գրութիւնն, անշուշտ, պէտք է էլ բարդանար, թշուառութիւնն, անապահովութիւնը մեծ չափերի հասնէր: Նոր օրէնքը՝ գիւղացիների վիճակը մասամբ թեթեացնելով, դրանով նպաստած է լինում և Աովկասի բովանդակ տնտեսական—կուլտուրական կեանքին: Գիւղացիների այդ պարտաւորեալ, կախման գրութիւնը խիստ կերպով անդրադառնում էր Անդրկովկասի բովանդակ կեանքի վրայ, խանգարում երկրի յառաջադիմութեան, մանաւանդ եթէ ինկատի առնենք, որ ազդարնակութեան ՏՅ տոկոսը կազմում են գիւղացիներն: Այժմ մասամբ վերացած են մի շարք դժուարութիւններ, և կեղեքուած գիւղացիութիւնը կարող է մի քիչ ազատ շունչ քաշել:

Բայց սրանով նոր օրէնքը չի կարող կատարեալ համահրութիւն գտնել, առանց քննադատութեան մնալ: Նոր օրէնքն ունի խոշոր պակասութիւններ, գործել է որոշ անարդարութիւն, որոնք պէտք է երեան հանուեն:

Նախ այս օրէնքը չի հանգիստանում որպէս արդիւնք մի առանձին ողորմածութեան գէպի Աովկասի այդ թշուառ գիւղացիութիւնը: Գեռ 1881 թ. դեկտեմբերի 28-ի օրէնքով ռուս ճորտ գիւղացիների չզնուած հողաբաժինները պետութիւնը գնել էր գիւղացիների հաշուին, իսկ 1905 թ. մանիֆեստով պետութիւնը գիւղացիներին ներել էր իրեն հողաբաժինների շվճարած արժէքի մնացորդը: Այնպէս որ ինչ որ նոր օրէնքով, այն էլ 1881 թ. դեկ. 28-ի օրէնքի մաքով, տրւում է Անդրկովկասի գիւղացիներին, ռուս գիւղացիք վաղուց ունէին, մինչև

памъ въ Тифлисской, Кутаисской, Эриванской, Бакинской и Елисаветпольской губерніяхъ. Изданіе канцеляріи Намѣстника Его Императорскаго Величества на Кавказѣ, Тифлисъ 1913 г.

անդամ՝ աւելի լայն չափով: Այսքան դանդաղումից յետոյ անդամ Անդրկովկասի գիւղացիներն վերայ չի տարածւում 1908 թ. մանիֆեստի որոշ կէտերը:

Երկրորդ՝ նոր օրէնքը բուրժուական վերջ չի դնում ճորտատիրական մնացորդներին: Նա չի տարածւում Զաքաթաւի շրջանի, Դերբենդի օբլաստի որոշ կարգի գիւղացիներն և խիզաններն վրայ: Սրանք դարձեալ դատապարտուած են կիսատարրկացած դրութեան:

Երրորդ՝ նոր օրէնքը չպէտք է հողատէրերին մի աւելորդ անդամ էլ վարձատրէր, ինչպէս այդ պնդում էին պետական դումայի 34 անդամներն իրենց առաջարկի մէջ: Հողատէրերն արդէն այսքան երկար ժամանակուայ ընթացքում (48 տարի) արդէն լիովին վարձատրուել են գիւղացիներից վճարած տուրքերով, և անարդարացի էր նրանց նորից վարձատրել: Մի փոքրիկ հաշիւ այս աւելի կպարզէ: Ըստ օրէնքի նախկին ճորտ գիւղացիք պէտք է իւրաքանչիւր դեսեատին հողին վճարէին տարեկան արդիւնքի 6¹/₁₀ կապիտալիզացեան (ըստ փոխարքայի դեւանատան հաշիւների 9 բուբլի դեսեատինին) բաղմապատկած 16²/₅ով, այսինքն դեսեատինին 150 բուբլի: Բայց որովհետեւ գնումը խկոյն տեղի չի ունեցել անկախ գիւղացիների ցանկութիւնից, շնորհիւ կառավարութեան և կալուածատէրերի բռնած դիրքի, գիւղացիք ստիպուած են եղել տարեկան 9 բուբլի դեսեատինին վճարել, որը 48 տարուայ մէջ անում է 460 բբլ: Ուրեմն փոխանակ օրէնքով որոշած 150 բուբլու, գիւղացիք կալուածատէրերին վճարել են մի դեսեատին հողին 460 բուբլ: դեռ չհաշուած այն, որ իւրաքանչիւր աղատուած ճորտի համար նրանք ստացել են 25-50 բուբլի: Այսպէս կալուածատէրերը ստացել են իրենց հողի եռակի արժէքը, մինչդեռ ռուսական կալուածատէրերը ստացել են մի դեսեատինին միայն 27 բուբլի: Այսքան առատ վարձատրութիւնից յետոյ արդեօք անարդարացի չէ նրանց կրկին վարձատրելը: ¹⁾ Ինչ վերաբերում է մուսուլմանական բարձր դասին պատկանող հողատէրերին վարձատրելու խնդրին, նրանք անիրաւացի կերպով տիրացած լինելով պետական հողերին, պէտք է նրանց մինչև այժմ գիւղացիներից ստացածը շատ ու շատ համարէին, դրանով բաւականանային և ոչ թէ նորից առատ վարձատրէին:

Եթէ պետութիւնը իւր կողմից զանազան նկատումներով անհրաժեշտ, նպատակայարմար էր գտնում այդ հողատէրերին

¹⁾ Орестъ Семинъ. Годовщина. кр. 139—140.

վարձատրելն, այն ժամանակ թող վարուէք համաձայն փոխար-
քայի առաջին նախագծի առաջարկին, այսինքն այդ վարձա-
տրութիւնն իւր վրայ առնէք, առանց գիւղացիներին ծանրա-
բեռնելու: Նոր օրէնքով գիւղացիները պէտք է վճարեն բաւա-
րան բարձր գին իրենց հողաբաժինների համար, որ միանգա-
մայն անարդարացի է և ծանրացնում է գիւղացիների վիճակը,
նրանց դարձեալ դժուարութիւնների մէջ է ձգում:

Արտաբուստ թւում է թէ հողերի գները բաւական ցածր
են նշանակուած: Այո՛, եթէ համեմատենք ներկայումս Անդր-
կովկասում տիրող գների հետ, բաւական ցածր են: Ներկա-
յումս հողի գեսեաւորինն արժէ մի քանի հարիւր ռուբլի, իսկ
որոշ մասերում նոյնիսկ 800 ռուբլի (Երևանի և Քութայիսի
նահանգներում), մինչդեռ նոր օրէնքով գեսեաւորինն ամենա-
շատը նշանակուած է 150 ռուբլի: Բայց չպէտք է կարծել որ
սրանով գիւղացիներին մեծ բարիք է արուել: Բարիքն այն ժա-
մանակ կլինէր, եթէ նրանց առանց նորից ծանրաբեռնելու,
անվճար տային հողաբաժինները և ոչ թէ 1861 թ. օրէնքով որոշ-
ուած գնից էլ բարձրացնէին:

Նոր օրէնքով համեմատօրէն բարձր գներ են նշանակուած
վրացի կալուածատէրերի հողերի համար, իսկ ցածր գներ են
նշանակուած մասնաւոր անձանց հողերի համար, դրանց միջին
տեղը բռնում են մուսուլմանական բարձր դասին պատկանող-
ների հողերի գները: Հողերի գները որոշուած են ըստ հողերի
տեսակների (տնատեղ, այգի, ջրովի և անջրդի վարելահող,
ջրովի և անջրդի խոտատեղի): Ամեն դաւառի համար նշանա-
կուած են առանձին գներ: Վրացի կալուածատէրերի հողերը
գնահատուած են հետեւեալ կերպ: Տնատեղերի արժէքն որոշ-
ւում է տարեկան բահրայի 6% կապիտալիզացիայով: Այգիներ-
ից նրանք, որոնք մտցրուած են ուստաւնայեա դրամոտաների
մէջ, նրանց գեսեաւորինն արժէ ամենաշատը 156 ռուբլի, ամենա-
քիչը 94 ռուբլի: Իսկ այն այգիները, որոնք ձգուել են ուս-
տաւնայեա դրամոտաները կադմելուց յետոյ, նրանց գեսեա-
ւորինն արժէ ամենաշատը 78 ռուբլի, ամենաքիչը 47 ռուբլի: Ջրովի
վարելահողի գեսեաւորինն արժէ ամենաշատը 73 ռուբլի, ամե-
նաքիչը 47 ռուբլի: Անջրդի վարելահողի գեսեաւորինն արժէ
ամենաշատը 44 ռուբլի, իսկ ամենաքիչը 19 ռուբլի: Խոտատեղի
լաւ տեսակի գեսեաւորինն արժէ ամենաշատը 62 ռուբլի, ամե-
նաքիչը 16 ռուբլի:

Մուսուլմանական բարձր դասին պատկանողների հո-
ղերը հետեւեալ կերպ են գնահատուած: Տնատեղի գեսեաւորինը

մի քանի դաւառներում արժէ 2 ր. 50 կոպ., իսկ շատ դաւառներում 5 րուբլի: Այգիներից նրանք, որոնք մտցրուած են ուստաւնայեա դրամատաների մէջ, նրանց դեսեատինն արժէ ամենաշատը 141 րուբլի, ամենաքիչը 47 րուբլի (Երեւանի նահանգում որոշուած է տարեկան բահրայի 6% կապիտալիզացիայով): Իսկ այն այգիները, որոնք յետոյ են ձգուել, նրանց դեսեատինն արժէ ամենաշատը 73 րուբլի, ամենաքիչը 23 րուբլի: Ջրովի վարելահողի դեսեատինն արժէ ամենաշատը 73 րուբլի, ամենաքիչը 14 րուբլի: Անջրդի վարելահողի դեսեատինն ամենաշատն արժէ 33 րուբլի, իսկ ամենաքիչը 9 րուբլի: Խոտատեղու լաւ տեսակի դեսեատինն արժէ ամենաշատը 25 րուբլի, ամենաքիչը 15 րուբլի, վատ դեսեատինն արժէ ամենաշատը 20 րուբլի, ամենաքիչը 9 րուբլի: Մասնաւոր անձանց հողերի գները որոշուած են հետեւեալ կերպ: Տնատեղերի և առաջին տեսակի այգիների համար գիւղացիք ոչինչ չեն վճարում, սեփականացնում են առանց վարձատրութեան: Երկրորդ տեսակի այգիների դեսեատինն ամենաշատն արժէ 68 րուբլի, ամենաքիչը 20 րուբլի: Վարելահողերի ջրովի դեսեատինն արժէ ամենաշատը 68 րուբլի, ամենաքիչը 20 րուբլի, իսկ անջրդին ամենաշատը 37 րուբլի, ամենաքիչը 8 րուբլի: Խոտատեղի լաւ տեսակի դեսեատինն ամենաշատն արժէ 21 րուբլի, ամենաքիչը 9 րուբլի, իսկ վատ տեսակինն ամենաշատը 12 րուբլի, ամենաքիչը 7 րուբլի:

Որովհետեւ հայ գիւղացիները մեծամասնութիւնն ապրում է Երեւանի և Քանձակի նահանգներում, ստորեւ գնում ենք այգի-նահանգներում գնուելիք հողերի գների մանրամասն ցանկն ըստ դաւառների:

2. Մուսայիեան

Նահանգի, գաւառի եւ գնուելիք ճողերի
սեսակների անունները

Գնման արժէքը մի
դեսեատինի այն
կալուածքներում,
որոնք ենթարկուած
են 548, 666 օրէն-
կէտերի: Полож. кр-
ест. Влад. из. 1902 г.

ԵՐԵՒԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳ

ԲՈՒԲԼԻ

1. Նախիջեւանի գաւառ

1. Այգիներ, որոնք կան ուստաւնայեա գրամո-
տաներում եւ պահուած են մինչեւ գնումը, նոյն-
պէս բանջարանոցներ եւ բոստաններ, որոնք փո-
ղային բահրայի տակ են յօդուտ կալուածատի-
րոջ

6% փողային
բահրայի կապի-
տալիդացեայով

2. Միւս այգիներ, փոքր անտառներ, բանջա-
րանոցներ, բոստաններ

Զբոսի վարելահողեր { 1 կարգի
2 »
3 »

43

43

39

38

Անջրդի վար. հողեր { 1 եւ 2 կարգի
3 կարգի

30

28

Զբոսի խոտատեղեր { 1 եւ 2 կարգի
3 կարգի

33

20

Անջրդի խոտատեղ. { 1 կարգի
2 »

17

13

2. Նոր Բայազէտի գաւառ

1. Այգիներ առաջին տեսակի (տես Նախիջ. դ.)

2. Այգիներ երկր. տեսակի (տես Նախիջ. դ.)

6% կապիաալիդ.

25

Զբոսի վարելահողեր { 1 դոտու
2 »

25

23

Անջրդի վարելահող. { 1 դոտու
2 »

23

21

Խոտատեղիներ { 1 կարգի
2 »

17

13

Նահանգի. գաւառի եւ գնուելիք հողերի
սեսակների անունները

Գնման արժէքը մի
դեսետինի այն
կալուածքներում,
որոնք ենթարկում
են 548, 666 օրէնս-
կէտերին: Пол. кре-
ст. Влод. из. 1902 г.

Բ Ո Ւ Բ Լ Ի

3. Սարմալուի գաւառ

1. Այգիներ առաջին կարգի (տես Նախիջ. գ.)	6 ⁰ / ₁₀ կապիտալիզ.
2. Այգիներ երկրորդ կարգի (» * »)	45
Ջրովի վարելահողեր	1 կարգի 45
	2 » 42
	3 » 39
	4 » 39
Անջրդի վարելահող.	1 կարգի 32
	2 » 30
	3 » 28
Խոտատեղեր	13

4. Շարուր-Դարալագեազի գաւառ

1. Այգիներ առաջին կարգի (տես Նախիջ. գ.)	6 ⁰ / ₁₀ կապիտալիզ.
2. Այգիներ երկրորդ կարգի (» » »)	67
Ջրովի վարելահողեր	1 կարգի 67
	2 » 54
	3 » 48
	4 » 40
	5 » 56
Անջրդի վարելահող.	1 կարգի 29
	2 » 27
Խոտատեղեր	Ջրովի 25
	անջրդի 17

Նահանգի, գաւառի եւ գնուելիք հողերի սեսակների անունները

Գնման արժէքը մի
դեցեաւորին աշն կալ-
ուածքներում, որոնք
ենթարկուած են օ-
րէնագրքի 548.666
կէտերին: Пол. Крест.
Влод. изд. 1902 г.

5. Երեսանի գաւառ

Ր Ո Ւ Բ Լ Ի

1. Այգիներ առաջին կարգի (տես Նախիջ. գ.)	60	կապիտալիզ.
2. Այգիներ երկրորդ կարգի (" " ")	63	
Ջրովի վարելահողեր	տափար. դօտու 1 կարգի	63
	" " 2 "	42
	" " 3 "	38
	նախալեռ. դօտ. 4 "	36
Ջրովի վարելահողեր լեռնային դօտու 5 կարգի		33
Անջրդի վարելահող.	նախալեռ. դօտու . .	30
	լեռնային դօտու . . .	27
Անջրդի խոտատեղ.	տափար. դօտու 1 կարգի	25
	" " 2 "	20

6. Էջմածնի գաւառ

1. Այգիներ առաջին կարգի (տես Նախիջ. գ.)	60	կապիտալիզ.
2. Այգիներ երկրորդ կարգի (" " ")	64	
Ջրովի վարելահողեր	1 կարգի	64
	2 "	39
	3 "	36
	4 "	36
	5 "	32
Անջրդի վարելահող.	1 կարգի	31
	2 "	28
	3 "	27
Ջրովի խոտատեղեր	1 կարգի	27
	2 "	20
Անջրդի խոտատեղեր		13

Նկատուի: Երեսանի նահանգում բոլոր կալուածքներում տնտեսողերը
գիւղացիք ստանում են որպէս սեփականութիւն առանց հողատէրերին վճարելու:
Այնտեղ նոյնպէս այն անձանց կալուածքներում, որոնք բարձր դասին չեն պատկա-
նում, գիւղացիներ ստանում են որպէս սեփականութիւն. առանց հողատէրերին
վճարելու. 1. բոլոր այգիները, որոնք կից են տնտեսողերին, 2. այգիները, որոնք
ձգուած են արտերի սահմաններում մինչև 18 հեկտարերի 1879 թ.:

Գնման արժէքը մի դեռեւոր
տիկնի այն կալուածքներում,
որոնք ենթարկուած են 548-
666 կէտերին: Пол. Крест.
изд. 1902 г.

Բարձր դասի
պատկանող—
ների կալուած
ներում: Այն անձանց
կալուածքնե-
րում, որոնք
բարձր դասին
չեն պատկա-
նում:

ԲՈՒԲ. Կ. ԲՈՒԲԼԻ

ԳԱՆՁԱԿԻ ՆԱՀԱՆԳ

1. Արէւի գաւառ

Տնատեղեր

1. Այգիներ, որոնք նշանակուած են ուս-
տաւանայեալ գրամոտ. և պահուել են
մինչև գն.

2. Այգիներ և փոքր անտառ. որոնք ձգուել
են ուստաւանայեալ գրամ. կազմ. յետոյ

Զբոսի վարելահող { I դ. օտու. 1 կարգի . 36
» » 2 և 3 կարգի 34
III » 1 կարգի . 30

Անջրդի վարհողեր { III » 1 կարգի . 28
II » » . 23
II և III դ. օտ. 2 կար. 21

Զբոսի խոտատեղ. { II դ. օտու. 18
I » 16

Անջրդի խոտատեղ. { III դ. օտու. 1 կարգի 16
II « 1 » { 13
III » 2 » } 8

2. Կարեազիցի գաւառ

Տնատեղեր

1 Այգ. առաջին կար. (տես Արէւի գ.) 73

2 Այգիներ երկրորդ կարգի) » » 39

Զբոսի վարելահողեր { 1 կարգի 39
2 » 29
3 » 27

Անջրդի վարհողեր { 1 կարգի 24
2 » 22
3 » 21

Զբոսի խոտատեղեր 17

5 — — —
— — —
34
34
24
22
19
17
16
12

Նանանգի, գաւառի եւ գնուելիք
հողերի տեսակների անունները

Պնժան արժէքը մի դեռեա-
տինի այն կալուածքներում,
որոնք ենթարկուած են 548
666 օրէնսկէտերին: Полож.
Крест Влод. изд. 1902 г.

Բարձր դասին
պատկանողնե-
րի կալուածք-
ներում: Այն անձանց
կալուածքնե-
րում, որոնք
բարձր դաս-
ին չեն պատ-
կանում:

ԲՈՒԲ. Կ. ԲՈՒԲ.

3. Գանձակի գաւառ

Տնատեղեր	5	—	—
1. Այգ. առաջին կարգի (տես Արէշի գ.)	57	—	—
2. Այգ. երկրորդ կարգի (» »)	31	—	26
Զբոսի հողեր	տափար. դօտ. 1 կար.	31	26
	» » 2 »	27	22
	» » 3 »	26	21
Անջրդի վարելա- հողեր	նախալեռն. դօտու	26	21
	նախալեռն. դօտու	24	19
Զբոսի խոտատեղեր	լեռնային դօտու.	21	17
	տափարկային դօտու.	22	12
	նախալեռն. դօտու	17	9
Անջրդի խոտատե.	նախալեռն. դօտու.	14	7
	լեռնային դօտու.	12	

4. Զուանեի գաւառ

Տնատեղեր	5	—	—
1. Այգ. առաջին կարգի (տես Արէշի գ.)	51	—	—
2. Այգ. երկրորդ կարգի (» »)	28	—	23
Զբոսի վարելահողեր	տափար. դօտ. 1 կար.	28	23
	» » 2 »	27	22
Անջրդի վարելա- հողեր	նախալեռն. դ. 1 կար.	24	19
	» » 2 »	22	17
	լեռնային դ. 1 կար.	20	15
Խոտատեղեր	Զբոսի	19	14
	անջրդի	14	9

Նահանգի, գաւառի եւ գնուելիք նողերի տեսակների անունները

Գնման արժէքը մի գետնա-
տինի այն կալուածքներում
որոնք ենթարկուած են 548-
666 օրէնսդէտերին: Пол.
Крест. Влад. из. 1902 г.

Բարձր դասին
պատկանողն
ընկալուածք-
ներում: Այն անձանց
կալուածքնե-
րում, որոնք
բարձր դասին
չեն պատկա-
նում:

		ԲՈՒԲ.	Կ.	ԲՈՒԲԼԻ
5. Նուխու գաւառ				
Տնատեղեր		5	—	—
1. Այգ. առաջին կարգի (տես Արէշի գ.)		85	—	—
2. Այգ. երկրորդ կարգի (« » »)		45	—	40
Ջրովի վարելահո- ւեր	տափար. դօտ. 1 կար.	45		40
	» » 2 »	42		37
		42		37
Անջրդի վարելա- հուեր	նախընտ. դօտ. 1 կար	25		20
	» » 2 »	21		16
	լեռնային դօտ. 3 »	21		16
Խոտատեղեր	Ջրովի	22		17
	անջրդի	17		12
6. Զանգեզուրի գաւառ				
Տնատեղեր		5	—	—
1. Այգ. առաջին կարգի (տես Արէշի գ.)		69	—	—
2. Այգ. երկրորդ կարգի (« » »)		37	—	32
Ջրովի վարելահո- ւեր	1 կարգի	37		32
	2 »	32		27
Անջրդի վարելա- հուեր	1 կարգի	24		19
	2 »	22		17
	1 կարգի	21		16
Խոտատեղեր	Ջրովի	20		15
	անջրդի	15		10

Նահանգի, գաւառի եւ գնուելիք

հողերի տեսակների անունները

Դնման արժէքը մի դեռեւոր
տիկնի այն կալուածքներում
որոնք ենթակայ են 548.
666 օրէնսդէտերին: Пол.
Крест. Влад. из 1902 г.

Բարձր դասին
պատկանողներ
ի կալուածք-
ներում: Եյն անձանց
կալուածքներ-
ում, որոնք
բարձր դասին
չեն պատկա-
նում:

		ԲՈՒԲ.	Կ.	ԲՈՒԲ.
7. Շուշու գաւառ				
Տնտատեղեր		5	—	—
1. Այգ. առաջին կարգի (տես Արէշի գ.)		59	—	—
2. Այգ. երկրորդ կարգի (» » »)		32		27
Զրոյի վարելահողեր	I դասու 1 կարգի .	32		27
	I : 2 »	32		27
	II » 1 »	28		23
Անջրդի վարելահողեր	I դասու	21		16
	II »	25		20
	III »	22		17
Խոտատեղեր	Զրոյի	15		10
	անջրդի	14		9

8. Ղազախի գաւառ

Տնտատեղեր		2	50	—
1. Այգ. առաջին կարգի (տես Արէշի գ.)		54	50	—
2. Այգ. երկրորդ կարգի (» » »)		28	50	26
Զրոյի վարելահողեր	1 կարգի	28	50	26
	2 »	26	50	26
Անջրդի վարելահողեր	1 կարգի	22	50	24
	2 »	20	50	20
	3 »	19	50	18
Խոտատեղեր	Զրոյի	17	50	15
	անջրդի	12	50	10